

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Takács Dániel

A. A. C. Shaftesbury filozófiai
írásművészete

DOI: 10.15476/ELTE.2023.065

Filozófiatudományi Doktori Iskola

Prof. Dr. Ullmann Tamás, DSc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője
Esztétika Doktori Program

Dr. Sajó Sándor, PhD, habilitált egyetemi docens, a program vezetője

Bizottság tagjai:

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Radnóti Sándor, DSc, MTA levelező tagja,
professor emeritus

Bírálok: Dr. Gárdos Bálint, PhD, egyetemi adjunktus; Dr. Csuka Botond, PhD,
egyetemi adjunktus

A bizottság titkára: Dr. Papp Zoltán, PhD, habilitált egyetemi docens

A bizottság tagja: Dr. Ruttkay Veronika, PhD, habilitált egyetemi docens

Póttagok: Dr. Seregi Tamás, PhD, habilitált egyetemi docens; Dr. Pintér Tibor,
PhD, habilitált egyetemi adjunktus

Témavezető: Prof. Dr. Szécsényi Endre, PhD, egyetemi tanár

Budapest, 2023.

A dolgozatomban tézise, hogy A. A. C. Shaftesbury életművének centrális problémája az volt, hogy miképpen lehet antik mintákat követve, ugyanakkor a jelenkort (18. század) megszólítva, megalkotni a filozófiai új nyelvét. Ez a feladat nem csak egy teoretikus, hanem egy moralista, azaz filozófus-művész szerepét is megkövetelte. Az új filozófiai nyelv eszményi stílusa Shaftesburynél az “egyszerű stílus” volt. Továbbá az “egyszerűség” nem pusztán egy retorikai ideált képviselt a Lord számára, hanem morálfilozófiájának és művészetelméletének is a szervező elveként szolgált. A dolgozatomban megpróbálom azt is bemutatni, hogy Lord Ashley miért gondolta ezt az eszményt a saját korában megvalósíthatatlannak, ugyanakkor milyen retorikai stratégiákat használt az új nyelvtől elvárt hatás eléréséhez. Az elemzéseim közben elsősorban nem azokra a nagy filozófiatörténeti narratívákra koncentráltam, – *moral sense*, esztétikai érdeknélküliség, proto-romantikus művészetfilozófia – amelyekben legtöbbször elhelyezték ezt az életművet. Ehelyett megpróbáltam a szövegekben szétszórtan fellelhető utalásokból a témák olyan belső összefüggését feltárni, amely az említett fogalmakat is új megvilágításba helyezheti. Értekezésemmel olyan létező Shaftesbury interpretációkhoz szeretnék csatlakozni, amelyek a humán diszciplínák modern elkülönülését nem akarták visszavetíteni megelőző korokba. Ehelyett az egyes szerzőknél a politikai, morális, esztétikai és metafizikai diskurzusok szoros összefonódását tárták fel. A dolgozatomban ezen “holisztikus” olvasatoknak egy újabb alternatíváját szeretném nyújtani azzal, hogy bemutatom, ezekhez a diskurzusokhoz Shaftesbury szövegeiben hogyan társult még hozzá a klasszikus retorikai hagyomány.

A dolgozat első fejezetében röviden áttekintem a Shaftesbury recepció történetét. Ez alapján beszélhetünk egy német szellemtörténeti, egy esztétikai, valamint egy morálfilozófiai diskurzusról. Az egyes problématerületek bemutatása után világossá teszem, hogy miért nem tartom kielégítőnek ezen megközelítések sokszor reduktív szempontrendszerét, és a

dolgozatomban miért fogok azokra a szerzőkre támaszkodni – elsősorban Lawrence Kleinre, Isabel Riversre valamint Karl Axelssonra – akik könyveikben és tanulmányaikban kísérletet tettek ezeknek a “diszciplináris” megközelítéseknek a meghaladására. A fejezetben hosszabban kitérek a magyar Shaftesbury recepcióra is, mivel korábban ezt, összefoglaló igénnyel még nem dolgozták fel.

A második fejezetben azt a 17-18. századi brit kulturális kontextust fogom röviden bemutatni, aminek előterében Lord Ashley munkássága elhelyezhető. Itt megemlítem a “nyilvánosság szerkezetváltozásának” azokat az aspektusait – folyóiratkultúra, a nyilvánosság új színterei, új kultúrafogyasztó réteg – amelyek jelentős hatással bírtak Shaftesburynek a szerzőségről, valamint az filozófia kívánatosnak tartott új nyelvéről vallott felfogására is. Ezt követően megvizsgálom a kérdést, hogy pontosan milyen értelemben beszélhetünk Shaftesbury esztétikájáról, hogyan kötődik ez az esztétika a korabeli ízlédiskurzushoz, és milyen párhuzamokat illetve különbségeket lehet megállapítani Lord Ashley programja és az Addison és Steel -féle *The Spectator* projekt között. Amellett fogok érvelni, hogy a Lord esztétikája nem tekinthető minden fenntartás nélkül ízlésesztétikának, mivel a számbavehető kortárs kritikusoktól eltérően főként az antik filozófia bizonyos alaptételeire épített.

Dolgozatom harmadik fejezetében egyrészt Shaftesbury gondolkodásának ezeket az antik – elsősorban sztoikus – filozófiai alapjait fogom feltárni, és bemutatom, hogy miképpen határozzák meg az olyan fogalmak jelentését is, mint a *moral sense* valamint “természetes indulat”, amelyeket általában vagy a modern szenvedélyelméletek felől értelmeztek vagy inkább a neoplatonikus eredetüket hangsúlyozták. Másrészt pedig azt a kérdést fogom körbejárni, hogy Shaftesbury művészetelméletében hogyan és milyen okokból fonódtak össze a morális és esztétikai motívumok. A fejezet utolsó része és tulajdonképpeni állítása az lesz, hogy Shaftesbury számára a filozófia nem pusztán egy teoretikus, intellektuális tevékenység

volt, hanem affektív alapjai voltak, és egy performatív, alkotói szerepet feltételezett, amit – a kifejezést a szerzőtől kölcsönözve – “moralista művészek” fogok nevezni.

A negyedik fejezetben azt a kérdést fogom vizsgálni, hogy Lord Ashleynél melyek voltak a megteremtendő új filozófiai nyelv legfontosabb jellemzői. Kritikával fogom illetni az egyik legelterjedtebb értelmezést ezzel kapcsolatban, mégpedig azt, hogy ez a nyelv általában a *politeness* vagyis a csiszoltság nyelve lett volna. Shaftesbury ugyanis részben pontosan eme nyelvet szerette volna megreformálni, ami így egy kifejezetten ellentmondásos retorikai stratégiát eredményezett. Lord Ashley stíluseszménye az “egyszerű stílus” volt, ám ezt “időszerűtlensége” miatt nem közvetlenül propagálta, hanem különböző irodalmi és retorikai fogások leple alatt. Ezt követően egy stílustörténeti vázlatban rámutatok arra, hogy az “egyszerű stílusnak” az antikvitásig visszamenően olyan jelentős retorikai hagyománya volt, hogy arra Shaftesbury minden kétséget kizáróan támaszkodhatott. A fejezet végén a Lord egyik tervezett, vázlatos művének – *Chartae Socraticae* – elemzésén keresztül konkrétan is bemutatom, hogy Shaftesbury hogyan képzelte el az ideális filozófiai művet, annak szerkezetét és stílusát, s ezzel együtt ezt vélhetően miért nem tudta vagy akarta megvalósítani.

Végül az ötödik fejezetben Shaftesburynek a dialógus műfajával kapcsolatos nézeteit fogom végigkövetni. Itt egy műfajon keresztül és egy gyakorlati példán – hiszen a Lord egyik főműve, *A moralisták* dialógus – mutatom be, az “egyszerű stílus” megvalósíthatatlanságát, és azt, hogy a dialógus alkotója, saját bevallása szerint milyen poétikai és retorikai eszközöket alkalmazott azért, hogy egy modern és “divatos” mű köntösében valójában egy antik műformát és filozófiai tartalmat próbáljon meg revitalizálni és vonzóvá tenni a kortárs olvasóközönség számára. Az ötödik fejezet utolsó részében a Lord filozófiai naplójának elemzésével azt is fel fogom tárni, hogy a megfelelő stílus kérdése nem pusztán irodalmi vagy retorikai kérdésként vetült fel Shaftesbury műveiben, hanem egy karakter integritásaként és helyes diszpozíciójaként is. Így fonódott össze ebben az életműben a sztoikus, neoplatonikus

metafizikai hagyomány az antik retorikával, a reneszánsz viselkedéstanokkal és a klasszicista művészetelmélettel.

Publikációk a disszertáció témakörében:

"Az irónia alakzatai John Gay Koldusoperájában". In: Ferenczi, Attila; Hajdu, Péter (szerk.) *Közelítések a szatírához* Budapest, Magyarország : L'Harmattan Kiadó, (2013) pp. 73-103. , 30 p.

From Character to Nature: Pope's "Ruling Passion" and Hume's "Predominant inclination". *ANACHRONIST* 18 : 2 pp. 402-417. , 15 p. (2018)

Recenzió:

A szatíra hatásmódjai (Török Ervin: A szatíra diskurzusai a modernitásban. *Alföld: Irodalmi Művészeti és Kritikai Folyóirat* 67 : 8 pp. 109-112. , 4 p. (2016)

Válogatott irodalomjegyzék:

Adamik Tamás. *Antik stíluselméletek – Gorgiasztól Augustusig*. Budapest: Seneca Kiadó, 1998.

Aldridge, Alfred Owen. "Shaftesbury and the Deist Manifesto". *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 41, No. 2., (1951): 297-382. DOI: <https://doi.org/10.2307/1005651>

Axelsson, Karl. *Political Aesthetics. Addison and Shaftesbury on Taste, Morals and Society*. London: Bloomsbury Academic, 2019. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781350077782>

Bodrogi, Ferenc Máté. *Kazinczy arca és a csiszoltság nyelve*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

Cassirer, Ernst. *The Platonic Renaissance in England*. Translated by James P. Pettegrove, Austin: University of Texas Press, 1953.

D'Angelo, Paolo. *Sprezzatura: Concealing the Effort of Art from Aristotle to Duchamp*. New York: Columbia University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.7312/dang17582>

Gill, Michael B. *A Philosophy of Beauty. Shaftesbury on Nature, Virtue, and Art*. Oxford: Princeton University Press, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1515/9780691226699>

- Guyer, Paul. *A History of Modern Aesthetics. Volume I: The Eighteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Irwin, Terence. "Shaftesbury's Place in the Moral Realism". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, Vol. 172, No. 4, (April 2015): 865-882. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11098-014-0299-7>
- Jaffro, Laurent. "Shaftesbury on the 'Natural Secretion' and Philosophical Personae". *Intellectual History Review*, 18 (2008): 349–59. DOI: <https://doi.org/10.1080/17496970802319235>
- Klein, Lawrence E. *Shaftesbury and the Culture of Politeness: Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511659973>
- Müller, Patrick. "The able Designer, who feigns in behalf of Truth: Shaftesburys Philosophical Poetics". In *New Ages, New Opinions*, edited by Patrick Müller, 239-261. Peter Lang, 2014.
- Parker, Fred. "Classic Simplicity". In *Translation and the Classic – Identity as Change in the History of Culture*, edited by Alexandra Lianeri and Vanda Zajko, 227-243. Oxford, Oxford University Press, 2008.
- Rivers, Isabel. *Reason, Grace, and Sentiment. A study of Language of Religion and Ethics in England 1660-1780*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511484476>
- Szécsényi Endre. "Egy derűs rajongó" (utószó). In *Lord Shaftesbury. Sensus communis: esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról*. Budapest: Atlantisz, 2008.